

■ УДК 304.4(477)

О. А. Доманська, кандидат культурології, доцент, докторант, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

ДУХОВНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

На основі встановлення різниці індивідуального й колективного типів соціальної організації визначається відмінність ціннісних структур свідомості української та російської етнічної спільноти. Прагнення свободи і збереження гідності, притаманні українському національному менталітету, зумовлює необхідність створення унікальної моделі державності, спрямованої на захист та підтримку національних духовних цінностей.

Ключові слова: індивідуальність, колективність, ціннісна свідомість, держава, менталітет, гідність, свобода, захист.

Е. А. Доманская, кандидат культурологии, доцент, докторант, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, г. Киев

ДУХОВНЫЕ ОСНОВЫ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ КАК ФАКТОР ПЕРЕСТРОЙКИ НАЦИОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА

На основе установления разницы между индивидуальным и коллективным типами социальной организации определяется отличие ценностных структур сознания украинской и российской этнической общности. Стремление к свободе и сохранению достоинства, свойственные украинскому национальному менталитету, обуславливает необходимость создания уникальной модели государственности, направленной на защиту и поддержание национальных духовных ценностей.

Ключевые слова: индивидуальность, коллективность, ценностное сознание, государство, менталитет, достоинство, свобода, защита.

O. A. Domanska, Candidate of Cultural Studies, Associate Professor, Doctoral student, M.P. Dragomanov National Pedagogic University, Kyiv

SPIRITUAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AS A FACTOR OF RESTRUCTURING THE NATIONAL CULTURAL SPACE

On the basis of establishing the difference between individual and collective types of social organization the difference between value structures of consciousness of Ukrainian and Russian ethnic community is determined. Aspiration for freedom and dignity peculiar to the Ukrainian national mentality makes it necessary to create a unique

model of national identity geared towards the protection and maintenance of national spiritual values.

Key words: individuality, collectivity, value consciousness, state, mentality, dignity, freedom, protection.

Розбудова національного культурного простору є універсальним та самовідновлюваним способом і метою діяльності всього суспільства. Як спосіб практичної діяльності предмет (екстенсіональний денотат) поняття «національний культурний простір» потребує власного збереження та постійного догляду (що й є одним з основних значень поняття «культура»), як спосіб теоретичної діяльності — осмислення матеріальних та духовних засад його організації. Людина (і країна) власне розбудовують не свій культурний простір, а себе в ньому, таким чином розширюючи або звужуючи його межі. При цьому виявляється, що матеріальні обсяги простору, який підпадає під дію певного «культурного впливу», не мають прямої пропорційної відповідності. Наприклад, держава Ватикан має незрівнянно більший обсяг культурного простору у світі, ніж обсяг простору її матеріального розташування, який також є предметом її духовно-культурного та матеріально-практичного опікування. Зважаючи на цю аналогію, можна вважати, що очевидними зовнішніми суспільними цілями є осмислення та врахування перспектив адаптації й інтеграції країни до світового культурного простору з урахуванням тенденцій розвитку світової політики і міжнародних відносин, стратегічних цілей національного розвитку та, зрештою, розуміння ролі й місця України в європейській і світовій спільноті народів, об'єднаних єдиними гуманістичними цілями та цінностями. Однак зовнішня мета є способом маніфестації внутрішніх цінностей та мотивів діяльності суспільства як національної цілісності. У зв'язку із зазначеним, особливої актуальності набуває розгляд проблеми співвідношення понять державність як спосіб опікування денотатом культурного простору і духовними засадами самої державності як поняття, підпорядкованого загальним цілям та суті ідеї національного культурного простору загалом.

У цьому контексті виникає і потребує послідовного розгляду проблема розуміння, теоретичного дослідження та обґрунтування, а також переконливого поширення ціннісного змісту і смислу однієї з найважливіших складових формування національного культурного простору, яким є духовний фундамент української державності. Ця, здавалося б, суто ідеологічна складова соціокультурного розвитку українського суспільства недостатньо

досліджувалася і розглядалася з позицій її самобутної сутності, цілей, умов утілення, теоретичного обґрунтування й унікальності ціннісних смислів, що закладені в ній, як ідеї українства, так і похідної від неї ідеї української державності. Натомість переважною формою існування останньої були дві іпостасі — формування, осмислення та обстоювання ціннісних смислів української культури як такої, що формується і розвивається в протистоянні з агресивно загарбницькими втручаннями у її розвиток та асиміляційними впливами інших етнічних і національних культур, або ж такої, що розвивається в контексті традиційних радянських схем, у кращому разі, розбавлених елементами концептуальних побудов західних теоретиків права, демократії та державного будівництва. Унаслідок цього ціннісно-духовна складова (або фундамент) української державності переважно була обтяжена гальмівними і неприйнятними, як змертва чужа оболонка, конструкціями західної державно-правової думки. Останні, хоча й сформувалися на ґрунті демократичних традицій, не могли насправді, навіть за умови великого прагнення, беззастережно застосовуватися в справі розбудови державності в українських реаліях, оскільки були формально, тобто в уже застиглих та відпрацьованих формах, використані у відповідних історичних умовах відповідними історичними силами. Отже, комплекс вторинності мислення і діяльності, що з певних часів переслідував українську суспільну історію і тут давався взнаки спокусами більш «дешевого» використання вже відпрацьованих форм державності та владних і організаційних соціальних інституцій. На противагу такому стану речей, вихідною в статті є позиція, що повторне використання напрацьованих в іншій соціальній системі і типі культури форм соціального устрою, організації та управління із самого початку є хибним, якщо переносити його на ґрунт іншої культури механічно й необґрунтовано. Здається, така практика існувала і заперечувалася через певні історичні обставини, які і слід нині, нарешті, змінити. На нашу думку, першим кроком на шляху її зміни є визнання того, що єдино можливий спосіб запозичення є використання певної ідеї (а не схеми), до сприйняття якої, тим більше до втілення, суспільство має бути готовим. Поняття «готовності суспільства» слід розуміти не тільки як кількісну оцінку показників його розвитку будь-яким авторитетним зовнішнім чи внутрішнім спостерігачем. Лише суспільство, спроможне організувати і втілити ефективні принципи й ідеї власної самоорганізації, забезпечити їх відтворення і розвиток, а також здатне самовдосконалюватися та плідно, незаангажовано та

послідовно самокритикувати, демонструє ознаки готовності до створення, розбудови та збереження власного культурного простору та державності. З урахуванням зазначених застережень можна розуміти смисл доленосних для українського суспільства подій Революції гідності 2013-2014 рр., а також розглядати науковий доробок у сфері осмислення засад української державності та ціннісних смислів.

Питанням розбудови української державності з позицій забезпечення її політико-правової основи та конституційних засад присвячено немало досліджень. У цьому контексті проблема, означена вище, виявляє себе, на наш погляд, у ситуації багатолітнього панування “комплексу кастрації” стосовно результатів наукового пошуку, зокрема в царині соціогуманітарного знання. Адже традиційно в цій сфері визначальною була позиція партійних і бюрократичних структур на всіх рівнях суспільної організації. Найпереконливішим аргументом на користь цієї позиції є кричуща невідповідність розлогих теоретичних викладок та практичних рекомендацій щодо принципів розбудови та перспектив розвитку української держави, які навіювала майже двадцять років незалежності українська юридична наука й інституції державного будівництва, і результати цієї розбудови, що завели українське суспільство в легітимний та демократичний спосіб «по-українськи» в глухий кут корупції, зловживань і цинічного обману суспільства та стали причиною двох соціальних революцій. Саме тому важливим проміжним висновком з вищезазначеного є те, що практично весь творчий науковий доробок у сфері державотворення, державного управління та розбудови засад конституційно-правової держави не може бути без застережень використаний для розуміння істинної сутності та духовного смислу засад української національної державності: адже в цій сфері як найважливішій для подальшого культурного розвитку країни і найвразливішій для спроб отруєння масової та особистісної свідомості не було випрацьовано надійного запобіжника у вигляді власної духовної опори, зокрема не було внесено ідейно-концептуальної чіткості щодо історичних засад організації та розбудови української державності. Тому розвідки у сфері розбудови державності були радше повторюванням усереднених «європейських» кліше, у яких насправді панував дух застарілого ідеологічного навіювання штампів про єдність буття українського суспільства і суспільної свідомості та визнання критерієм розвитку суспільства його можливості створити умови для

всестороннього і гармонійного розвитку людини, реалізації її сутнісних сил та духовних потенцій [5]/

Теоретична спадщина, в якій осмислюється глибинна сутність українського типу державності в процесі її історичної трансформації та в контексті динаміки світового соціополітичного розвитку, представлена в поглядах М. Костомарова (федеративна одиниця в складі Російської імперії, де забезпечено вільний розвиток української мови та мов народів, котрі населяють територію України); М. Драгоманова (українська громада в складі спілки світових самоврядних громад); Т. Зінківського та С. Рудницького (органічне поєднання українського націоналізму з світовим космополітизмом); М. Грушевського (невід'ємне право українців на своїй території будувати демократичну державу, розвивати власні мову і культуру); О. Потебні (принципи рівності та взаємоповаги як умова співіснування різних національностей і держав світу); І. Франка (українська мова та культура і їх свідомий цілеспрямований розвиток як засіб побудови національної соціалістичної держави); Д. Донцова (формування «людини нового духу», котра знищила в собі «рабське серце» і «рабський мозок», та піднесення радикальної ідеї «кастового націоналізму»); М. Міхновського (незалежна українська національна держава на основі вільного особистісного розвитку її громадян); В. Вернадського (автономізм – вільний розвиток української культури як умова забезпечення російських інтересів); Д. Чижевського (романтичний, на відміну від раціонального, погляд на націю та національність як на духовне інобуття народу); В. Винниченка (колектократія як поєднання еволюційного та революційного способів переходу до соціалізму, в якому він убачав майбутнє української державності). Водночас іноді суперечливі та різновекторні, але завжди глибокі й оригінальні роздуми духовних лідерів нації насправді не ставали методологічною основою для розробки національної моделі державницького зростання. Наприклад, сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського, зокрема, розглянуто в дисертаційному дослідженні М. Гордієнко (1999 р.). Основні позиції мислителя – дійсно заслуговують на увагу як такі, що містять зерно духовного виміру історичних форм руху української державності — сила, воля, боротьба, влада, розумність і моральність її засад — саме такі цінності, незважаючи на їх очевидність та вдавану простоту, прагнули б бачити мотивом діяльності законотворця широкі верстви українського суспільства [2]. Водночас відновлення й актуалізація цих ідей, що власне і має

бути показником дієвості самого дослідження, аж ніяк не сприяли обговоренню та верифікації цієї спадщини. Самобутній та глибокий політичний мислитель висував оригінальну й органічну для вітчизняного історичного шляху концепцію «хліборобсько-класократичного» національного державотворення. Потужний соціальний та культуротворчий потенціал її певною мірою можна вважати домірним провідним смислам давньоісторичного духовного фундаменту української державності. На жаль, у європейській реторті бурхливих історичних реакцій першої чверті ХХ ст. український інгредієнт розчинився у взаємодії вагоміших ціннісно-політичних та ідеологічних компонентів.

У межах зазначеного методологічного коридору немало дослідників вважали можливим приділяти увагу безпосередньо проблемам етнонаціонального розвитку в контексті українського державотворення, що набули актуальності після проголошення незалежності. Зокрема вагомий внесок у цю справу здійснили В. Князев, А. Леонова, В. Луговий, С. Марасюк, Н. Нижник, В. Скуратівський, Л. Шкляр та ін. Вирішенню проблем, що стосуються гармонізації міжетнічних відносин у суспільстві, реалізації політики культурного плюралізму присвятили свої праці українські вчені О. Антонюк, В. Євтух, О. Майборода, М. Обушний, М. Шульга. Однак у працях, присвячених проблемам становлення державної політики в різних сферах суспільної розбудови, переважно вихідною є позиція розгляду українського суспільства як поліетнічного і майже зовсім відсутня позиція розуміння України як моноетнічної держави, хоча український дослідник М. Дністрянський позиціював Україну як моноетнічну державу [3, с. 59, 133]. Ця позиція є особливо доречною в контексті запропонованого розгляду, оскільки йдеться саме про історичний процес формування моноетнічності на основі усвідомлення та активного впровадження об'єднавчого фундаменту духовних цінностей. Адже визначальну роль цінностей завжди визнавали і підкреслювали дослідники, хоча саме дослідження процесів їх утілення становило значну методологічну проблему [4]. Можливо, справа ще й у тому, що у зв'язку з домінуванням нівелюючого «російсько-радянського» підходу в розгляді проблем становлення державності, суто український його вимір узагалі не міг бути акцентований та досліджений. Водночас іноді культурно-історичний та соціально-правовий аспекти становлення української державності цікавили українських дослідників. Важливу думку на користь аргументації викладеної далі авторської позиції

щодо кардинально різних духовних основ протоукраїнської та проторосійської державностей висловлює Д. Сворака. Дослідник порушує проблему історичного викривлення співвідношення та принципів державотворення двох народів — російського й українського — і у зв'язку з цим вказує на практику «перетягування» російською стороною тих явищ історичного розвитку, що свідчили про самобутність і глибоку духовну основу української державності, а також відзначає принципову відмінність, що являють собою системи соціальної та економічної організації життя двох народів. Зокрема йдеться про: відмінності соціальної самоорганізації (територіальна громада та територіальна община), що зумовили і відмінності подальшої історії формування державного і правового устрою Київської Русі та Московської держави; самоорганізацію давніх слов'ян південних та південно-східних земель, яка зумовила об'єктивну незалежність сім'ї, індивіда в межах колективу [4]. Звернемо увагу на суттєву характеристику культурного простору, наявну в цьому принциповому розрізненні типу суспільної організації соціокультурного й економічного життя громади (української) та общини (російської). Якщо з метою загострення думки та виділення її ціннісного потенціалу сконцентровано висловити цю різницю, то йдеться про історичну здатність побудувати соціокультурне середовище на основі принципу вільного й автономного розвитку спільноти і відмінного від нього принципу колективної організації діяльності. З останнім пов'язані (можливо, зумовлені ним), ще два принципи, що мали рокові для історії двох народів наслідки, а саме — принцип індивідуальної і колективної цінності. Забезпечувала існування останньої у свідомості представників російського етносу досить агресивна онтологічна сутність жорсткої державної ієрархічної централізації як основи підтримання колективності. Ціннісну структуру цієї свідомості доповнював принцип колективної відповідальності (що насправді є формою досить цікавого феномену колективної жертвовної безвідповідальності). Утілення цих різних принципів визначає відмінності ціннісної свідомості, а відтак — і відмінності національної психології та тип реагування на зовнішні подразники і можливості управління або саморегуляції. Власне всі зазначені напрями розгляду, що можуть становити предмет окремого дослідження, визначаються типом самоорганізації колективного життя, основою якого є або індивідуально-автономний, або колективно-ієрархічний спосіб його організації.

Отже, можна підсумувати таке. Духовну сутність української нації виявилось неможливим звести до ідеологічної схоластики діалектичного й історичного матеріалізму і її зловісного породження — соціокомуністичного табору. Але це й не раціоналізована модель західної поміркованості, в матриці якої викривлене розуміння миру і спокою для безперешкодного розвитку та приросту капіталу переважить моральні збитки та незручності, що історично уособлює факт, зокрема, Мюнхенського зговору. Дух української нації — не теологічне напруження інтелектуальних сил середньовічної католицької церкви з цезаропапістськими державними формоутвореннями і не бліда копія мракобісного союзу темних глибин православного патріархату з моторошною московською великодержавністю. Дух української нації — це світлий і навіть архаїчний романтизм, якому чужі глибини раціонального філософського аналізу та релігійного екстазу, а близькі життєрадісні дієства язичницьких обрядів і радощі вільного спілкування з природою та вільними, сповненими гідності й гармонійними у світогляді та поведінці одноплемінниками. Тому романтизм і архаїчна відкритість українця світу природи та доброзичливому (як йому на початку його історії здавалося) світу іншої людини постійно мають захищати себе як основу національної духовності. Культурний національний простір — це той простір, де реально підтримуються всіма членами спільноти і діють такі «слабкі» духовні українські цінності як братерська любов, щирість і взаємоповага. Тому й духовна сутність української державності є абсолютно унікальною як і форма, яка має цю сутність захищати. Держава має боротися з небезпекою для українця і цілої нації, а про цю біду свідчить уся історія України — бути обдуреним і використаним, поневоленим і сплюндрованим. На жаль, у цій ситуації внутрішні небезпеки часто переважають зовнішні. Тому варто, на наш погляд, визначитися щодо способів захисту національного культурного простору та духовних цінностей. І вибір у цьому разі дуже простий: або роззброїтися й обрати для себе протекторат тієї держави, що здається «хитрим» українцям жорстокою, сильною і непереможною. Здається цей історичний шлях уже пройдено, хоча елементи такої позиції вбачаються в ірраціональному прагненні в лави ЄС та НАТО). Або ж визначити на рівні державної ж доктрини і Конституції України право і обов'язок кожного українця, котрий визнає себе таким, захищати її незалежність усіма доступними засобами. Щодо духовної сутності цінностей, що несе в собі як послання українська нація і захищає держава, то вони,

оскільки розум людини прагне стислості, чіткості і завершеності — у створенні дієвої моделі (або, якщо завгодно, життєвої), якої ще не було в історії країни, — щирих, вільних і насправді вже небоязких, жертовних, а тому щасливих людей. Зрозуміло, що наступним вирішальним кроком у втіленні цього плану має бути — і це також завдання держави, яка будується, — охорона, підтримка й усвідомлення кожним членом української спільноти означених чеснот, як найвищої і сакральної цінності.

Список використаних джерел

1. Бліхар В. С. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій [Електронний ресурс] / В. С. Бліхар. — Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/571-filosofiya/15212-2011-01-21-11-56-14.html>. — Назва з екрана.
2. Гордієнко М. Г. Сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / М. Г. Гордієнко ; Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. — Київ, 1999. — 20 с. — укр.м.
3. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія / М. С. Дністрянський. — Львів : Літопис ; Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — 460 с.
4. Сворак Д. Соціокультурні чинники формування Києворуської та Московської держав [Електронний ресурс] / Д. Сворак. — Режим доступу: (<http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14999-2011-01-21-04-07-24.html>). — Назва з екрана.
5. Тацій В. Я. Конституційно-правові засади становлення української державності : монографія / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика. — Харків : Право, 2003. — 328 с.

References

1. Blikhar V. S. Vplyv tsinnostei na formuvannia osobystosti v konteksti filofsosko-pravovykh intentsii [Elektronnyi resurs] / V. S. Blikhar. — Rezhym dostupu: <http://radnuk.info/statti/571-filosofiya/15212-2011-01-21-11-56-14.html>. — Nazva z ekrana.
2. Hordiienko M. H. Sutnist ta osnovni zasady kontseptsii ukrainskoi derzhavnosti Viacheslava Lypynskoho : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.01 / M. H. Hordiienko ; Kyiv. un-t im. T. Shevchenka. — Kyiv, 1999. — 20 s. — ukp.m.
3. Dnistrianskyi M. S. Etnopolitychna heohrafiia Ukrainy: problemy teorii, metodolohii, praktyky : monohrafiia / M. S. Dnistrianskyi. — Lviv : Lito-pys; Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2006. — 460 s.
4. Svorak D. Sotsiokulturni chynnyky formuvannia Kyievoruskoi ta Moskovskoi derzhav [Elektronnyi resurs] / D. Svorak. — Rezhym dostupu: (<http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14999-2011-01-21-04-07-24.html>). — Nzva z ekrana.

5. Tatsii V. Ya. Konstytutsiino-pravovi zasady stanovlennia ukrainskoi derzhavnosti : monohrafiia / V. Ya. Tatsii, Yu. M. Todyka. — Kharkiv : Pravo, 2003. — 328 s.

■ UDC 304.4(477)

Domanska O. A., Candidate of Cultural Studies, Associate Professor, Doctoral student, M. P. Dragomanov National Pedagogic University, Kyiv

SPIRITUAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AS A FACTOR OF RESTRUCTURING THE NATIONAL CULTURAL SPACE

The aim of this paper is to trace a connection between the Ukrainian state system and spiritual maintenance of the Ukrainian national identity as well as determination of its basic content.

Research methodology is based on the vision of the Ukrainian state system in the historical aspect. The basis of the analysis comprises the ideas of the state system in the positions of prominent representatives of national culture and social and political field.

Results. On the basis of establishing the difference between individual and collective types of social organization the difference between value structures of consciousness of Ukrainian and Russian ethnic community is determined. Aspiration for freedom and dignity peculiar to the Ukrainian national mentality makes it necessary to create a unique model of national identity geared towards the protection and maintenance of national spiritual values.

Novelty. The valued concepts and categories which can make foundation of construction of spiritual foundation of the Ukrainian state system and the theoretical terms of their achievement are formulated.

The practical significance. Ukrainian legislators may find the information contained in this article useful for developing a new strategy of construction and development of the Ukrainian state system in modern terms.

Key words: individuality, collectivity, value consciousness, state, mentality, dignity, freedom, protection.

Надійшла до редколегії 24.02.2015 р.